

ЛИТВИН

Володимир Михайлович — академік НАН України, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ПОГРОЗИ ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ ТА «ПРАВО СИЛИ» ЯК ФАКТОРИ НАРОСТАННЯ КОНФЛІКТНОСТІ У ХХІ СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано проблеми сучасного світу, в системі міжнародних відносин якого дедалі більшого значення набувають війна, економічне суперництво, політичні конфлікти, технологічне протистояння, посилюються загрози застосування ядерної зброї, а «право сили» починає домінувати над міжнародним правом. Автор звертає увагу на те, що за множинністю конфліктів, зокрема російською агресією проти України та війною в Ірані, проглядаються контури можливої третьої світової війни. Розглянуто боротьбу великих геополітичних гравців за відстоювання власних інтересів у формуванні нового світового порядку. Наголошено на необхідності невідкладного поглибленого наукового осмислення зазначеної теми.

Таке століття — навіть зрячі йдуть наосліп.

Ліна Костенко

Соціобіолог Едвард Осборн Вілсон описав головну проблему людства так: «Нам дісталися емоції часів палеоліту, середньовічні соціальні інститути і божественні технології»¹.

Успішне завершення холодної війни дало надію, що масштабні конфлікти відійшли в минуле, і змусило повірити, що загроза застосування ядерної компоненти відступила. Втім, як пояснював Альберт Ейнштейн ще в 1947 р., небезпеку, якій не можна запобігти, краще, можливо, забути, як і небезпеку, для запобігання якій вжито всіх можливих заходів. Однак виявилось, що дотримуватися цього принципу у ХХІ ст. непросто, оскільки сучасний світ остаточно увійшов у зону, де класичні методи самозаспокоєння й оптимістичні прогнози втратили свою валідність, а в структурі глобальних відносин війна, економіка, політика і технології сплелися в надзвичайно міцний вузол взаємозалежностей.

Більшості людей, які звикли до одновимірного сприйняття життя, доволі складно орієнтуватися в новій нелінійній реаль-

¹ What Trump doesn't understand about nuclear war. *The Atlantic*. August 2025. <https://surl.li/xnfhup>

ності. На думку Андрія Длігача, ця реальність «не розвивається поступово, а «стрибає» між різними режимами, рівнями логіки... Рішення ключових гравців асиметричні, а стратегічні цінності, що десятиліттями задавали стабільність світового порядку, дедалі частіше замінюються на поточний прагматизм і ситуативні угоди»².

У 1981 р. у місцевій газеті штату Теннессі (США) вийшов матеріал, присвячений допомозі анонімним алкоголікам. У ньому йшлося про 12 кроків, які необхідно зробити жертві «зеленого змія», щоб вилікуватися від залежності. Один з учасників обговорення тоді критично зауважив: «Божевільня — це робити одне й те саме знову і знову, очікуючи іншого результату». Тож хоча іноді цю фразу приписують Ейнштейну, вона має значно більш прозаїчне походження. У своїй нещодавній статті Надзвичайний і Повноважний Посол України Сергій Корсунський констатує, що «в наш час вона (ця фраза. — *Авт.*) цілком актуальна в контексті спроб відтворити минулі помилки, сподіваючись на нову еру в сучасній геополітиці. Деякі лідери й справді діють так, наче перебувають під дією сильних субстанцій, але самі ставати на шлях лікування вперто не хочуть»³. Очевидно, насамперед саме цим можна пояснити той факт, що контури можливої третьої світової війни вже проглядаються за множинністю конфліктів, серед яких найхарактернішим є російсько-українська війна⁴.

² Длігач А. Світ-2026. У пошуках рівноваги, або кінець епохи лінійних прогнозів. *Дзеркало тижня*. 06.02.2026. <https://surli.cc/chtghl>

³ Корсунський С. Божевільня геополітики: коли великі держави повторюють старі помилки. *Дзеркало тижня*. 06.02.2026. <https://surli.li/gzftaf>

⁴ У політико-експертному середовищі дедалі частіше можна почути твердження, що наступна світова війна вже розпочалася, оскільки кількість воєн не просто зросла, а досягла небаченого піку, і ледь не всі країни світу беруть участь у тому чи іншому конфлікті. Дві світові війни ХХ ст. засвідчили, що всього один глобальний конфлікт може призвести до величезних жертв і руйнувань, незіставних із наслідками сотень воєн минулого. За методологією Програми документування збройних конфліктів Університету Уппсали

Слід зазначити, що між війнами в Ірані та Україні виявилось багато тривожних зв'язків, і чим масштабнішою ставала перша, тим небезпечніших обертів набувала друга, хоча взаємозалежність між ними до останнього часу була явно недооціненою і не привертала належної уваги. Найбільш помітна точка перетину полягає в тому, що «Росія допомогла Ірану, своєму стратегічному партнеру, завдавати ударів по американських цілях на Близькому Сході у відповідь на підтримку Америкою воєнних зусиль України. Зважаючи на дивовижну точність, з якою Тегеран атакував ці об'єкти, Москва, схоже, надала чудові розвідувальні дані»⁵.

Загалом така ситуація зафіксувала один із небезпечних фактів — у російсько-українській війні РФ підтримують Іран і ядерна Північна Корея⁶. Крім того, Індія і Пакистан, дві ядерних держави, перебували до цього на межі війни. Іран вбачав у нападі на свої ядерні об'єкти силовий акт нерозповсюдження з боку Ізраїлю

(UCDP), збройним конфліктом вважають конфлікт, у якому: 1) використовується зброя (будь-яка, навіть примітивна); 2) кількість загиблих безпосередньо від застосування зброї перевищує 25 людей за календарний рік (жертв хвороб і голоду, навіть якщо вони спровоковані війною, не враховують); 3) принаймні однією зі сторін є уряд країни; 4) тривалість конфлікту визначається не дипломатичними угодами, а переліченими вище критеріями. Якщо кількість загиблих перевищує 1 тис. за рік, такий збройний конфлікт дослідники UCDP називають «війною». Незалежно від інтенсивності, всі конфлікти в UCDP поділяють на міждержавні; внутрішньодержавні (громадянські війни); внутрішньодержавні за участю інших країн та колоніальні. Див., напр., <https://surli.li/uoqkf>

⁵ Some disturbing links between the Ukraine and Iran wars. *The American Conservative*. 02.06.2026.

<https://surli.li/yaktqy>

⁶ У підручниках з новітньої історії РФ, які постійно переписують, деяким останнім подіям Кремль надав статус «історичних». Зокрема, йдеться про «участь військ КНДР у битвах за Курську область, яку в 2024—2025 рр. зайняли українські війська». Вивчати ці тексти примушують також і українських військовополонених, щоб вони засвоїли контент, у тому числі й про «бандерівців» та «сучасних укронацистів». У КНДР участь своїх військових у цій війні увічнили в меморіалі «Нова зірка», де, за повідомленнями місцевих ЗМІ, є «понад 400 поховань».

і США. Північна Корея продовжує нарощувати свій ядерний арсенал, а Південна Корея та Японія розглядають можливість створення власної ядерної зброї. У Фінляндії, яка у 2023 р. стала 31-м членом НАТО і відмовилася від нейтралітету, прийняли поправки до закону про атомну енергію, які скасовують заборону на ввезення, зберігання і використання ядерної зброї на території країни. У політичний обіг навіть почали вводити термін «порогові ядерні держави».

Останні 80 років від масових війн та ядерного конфлікту людство оберегали міжнародне право й державні діячі, яким був притаманний здоровий глузд й усвідомлення своєї відповідальності. Багато з тих, хто обіймав посаду президента США з 1945 р., були надзвичайно стурбовані, коли дізнавалися про неймовірно стислі терміни, в які їм належало вирішити, запускати ракети чи ні. Адже, як висловився Джордж Буш-молодший, у президента не буде часу навіть «злізти з унітазу», перш ніж доведеться приймати рішення про застосування ядерної зброї — рішення, яке може бути ухвалено на основі неповної, суперечливої або навіть недостовірної інформації. Подейкували, що Рональд Рейган, вступивши на посаду президента, був шокований тим, що для цього у нього буде всього 6 хвилин. Барак Обама вважав божевіллям за лічені хвилини очікувати від президента найважливішого рішення, яке будь-коли приймав окремий індивід за всю історію людства⁷.

І хоча, за оцінками The Atlantic, ніхто з американських президентів «ніколи й близько не підходив до ідеального управління нацбезпекою США та їхнім ядерним потенціалом, ... для управління ядерною кризою Трамп є найменш кваліфікованим з майже всіх його попередників (небезпечнішим бував лише Річард Ніксон на пізньому етапі свого правління, часто перебуваючи в стані сп'яніння)»⁸. Відомий журналіст Сеймур Герш оприлюднив інформацію, що на закритій нараді у Білому домі Трамп, керуючись «відчайдушним бажанням не програти

в Ірані», почав розмірковувати про застосування ядерної зброї для пришвидшення завершення війни і цікавився, наскільки можлива реалізація такого варіанта»⁹. Один з учасників наради, добре обізнаний у питаннях ядерного планування, назвав цю ідею «дуже страшною і вкрай серйозною». Зрештою президента «вдалося відмовити» від ядерної ескалації, але присутні вкотре переконалися в тому, що він часто «втрачає самовладання» у складні моменти, коли надходять погані новини, а подібні його думки «не обіцяють нічого доброго»¹⁰.

Раніше, 29 жовтня 2025 р., Трамп у притаманній йому манері зробив неочікувану заяву про «негайне» відновлення випробування ядерної зброї. Вона спричинила широкий резонанс та сплеск напруження у світі, наштотхнула на спротив Конгресу, викликала бурхливі дебати в експертному середовищі та панічні настрої серед союзників, підсилені різночитаннями всередині його власної адміністрації¹¹. Фахівці наче побачили, що американський президент не повною мірою розуміє, про що говорить, має туманні уявлення про ядерну зброю, угоди й доктрини і своїми імпульсивними наказами Пентагону (хоча цим займається Міністерство енергетики) відкидає контроль над смертоносною зброєю на десятиліття назад. Дійсно, США 33 роки не випробовували ядерну зброю, проте трампівські твердження, що Росія і Китай не припиняли цього робити, не відповідають реальності: РФ не проводила випробувань 35 років, а Китай — 29 років. Ці три держави разом зі 184 іншими країнами є учасниками Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р. І хоча цей договір з різних причин повністю так і не набув чинності, але всі дотримувалися мораторію на вибухові випробування. Інша справа, що всі ядерні держави регулярно тестують носії цієї зброї (звісно, без ядерних боєприпасів), щоб перевірити надійність на-

⁹ How far will Trump escalate the war in Iran? *Seymour Hersh in Substack*. 10.06.2026. <https://surli.cc/ivfffc>

¹⁰ Там само.

¹¹ Trump's push to resume nuclear testing 'immediately' is unrealistic and could backfire, experts say. *NBC News*. 01.11.2025. <https://surli.cc/rncnln>

⁷ What Trump doesn't understand about nuclear war. *The Atlantic*. August 2025. <https://surli.li/xnfhv>

⁸ Там само.

явних систем та підтвердити характеристики нових. І якщо для простої людини це може виглядати як одне й те саме, то вдруге обраний президент США зобов'язаний розумітися на таких доленосних речах. Врешті-решт, керівники Міністерства енергетики і Національної адміністрації з ядерної безпеки США змушені були заявити, що не планують жодних ядерних випробувань, а очільник Пентагону, рятуючи репутацію президента, вдався до пояснень, що в принципі було б непогано перевірити надійність боезарядів та подумати про створення боеприпасів зниженої потужності¹².

Після провалу українського бліцкригу Росія почала вдаватися до демонстрації своїх намірів щодо ядерної ескалації. Спочатку РФ анонсувала, а надалі й заявила про розміщення ядерної зброї на території Білорусі, потім змінила ядерну доктрину, прибравши положення про застосування ядерної зброї виключно у відповідь, і почала з використанням агресивної риторики всіляко розхитувати ситуацію й обґрунтовувати можливість завдання першого удару як на українському полі бою, так і за його межами. Зокрема, заступник міністра закордонних справ РФ Сергій Рябков повідомив, що Росія «за найгірших сценаріїв» може застосувати ядерні засоби у відповідь на замах на територіальну цілісність країни, і закликав усіх ставитися до цього «максимально серйозно». Тіньовий стратег Путіна Сергій Караганов заявив, що превентивне локальне застосування Кремлем ядерної зброї дозволить запобігти катастрофі й переконати Захід припинити підтримку України. Адже, за його словами, у випадку великої війни «Європа просто припинить існування», і це мають зрозуміти «люди з «мізками гієн», які правлять у низці країн та по-

вністю не усвідомлюють наслідки своїх дій»¹³. У статті міністра закордонних справ РФ Сергія Лаврова «Україна, Європа і глобальна безпека» від 19 червня 2026 р., яка спочатку планувалася для публікації у виданні *Politico Europe*, але в останній момент редакція скасувала це рішення, а тому текст було оприлюднено на сайті МЗС РФ, Європу звинуватили в «розпалюванні української кризи», що «має серйозні ризики для глобальної безпеки, оскільки пряме зіткнення між НАТО і Росією може швидко перерости в обмін ядерними ударами з катастрофічними наслідками».

Ядерною тематикою показово переймалися головні російські пропагандисти (Дмитро Кисельов, Маргарита Симоньян, Володимир Соловйов та ін.), висловлюючи те, про що вголос, очевидно, не хотів до часу говорити сам президент РФ. Взагалі еволюція ставлення Путіна до цієї теми потребує предметного аналізу на тлі внутрішньоросійських і світових процесів, тому обмежимося лише наведенням деяких його тверджень, які засвідчують, який шлях він пройшов від заяв про необхідність позбавити світ від «завалів озброєнь» до погроз застосувати «всі наявні у розпорядженні засоби»:

- травень 2000 р.: «Ставимо завдання зробити наш світ безпечнішим, звільнити його від завалів озброєнь, від надлишкових озброєнь. ... Ми зберігатимемо і зміцнюватимемо ядерно-збройний комплекс Росії. Але йдеться не про нарощування його обсягів, він і без того надмірний у нас подекуди. Йдеться про підвищення безпеки країни і надійності ядерного щита Російської Федерації»;
- травень 2002 р.: «Більш доцільною була б ліквідація певної частини ядерного потенціалу»;
- грудень 2014 р.: «Сьогодні наша сила — в ядерному стримуванні»;
- березень 2015 р.: «Ми були готові привести наші сили у стан бойової готовності, бо Крим — це наша земля»;
- березень 2018 р.: «Якщо кимось прийнято рішення знищити Росію, тоді у нас виникає за-

¹² Загалом до 1992 р. США провели 1054 випробування ядерної зброї, Китай — лише 47. На думку фахівців, якщо США відновлять випробування ядерної зброї, Китай наслідуватиме їхній приклад, що дуже допоможе йому в розробленні нових боеприпасів та збільшенні власного арсеналу. Тобто з усіх великих ядерних держав у цьому разі найбільше виграє саме Китай.

¹³ Putins Schattenstrategie: Karaganow und die Logik der Eskalation. *Berliner Zeitung*. 18.11.2025. <https://surl.li/ounyca>

конне право відповісти. А навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії»;

- жовтень 2018 р.: «Ми не будемо ініціаторами цієї катастрофи, тому що у нас немає превентивного удару. Проте агресор повинен знати, що відплата неминуча, що його буде знищено. А ми як мученики потрапимо до раю, а вони просто здохнуть, тому що навіть покаятися не встигнуть»;

- лютий 2022 р.: «Хто б і як не намагався завадити нам, а тим більше створити загрози для нашої країни, повинен знати, що відповідь Росії буде негайною і небаченою за своїми наслідками. Ми готові до будь-якого розвитку подій. Усі необхідні у зв'язку з цим рішення прийнято»;

- вересень 2022 р.: «Для захисту Росії нашого народу ми, безумовно, використаємо всі наявні у нашому розпорядженні засоби. А ті, хто намагаються шантажувати нас ядерною зброєю, повинні знати, що роза вітрів може розвернутися і в їхньому напрямку»;

- грудень 2022 р.: «З приводу загрози ядерної війни. ... Така загроза наростає, що тут гріха таїти»;

- червень 2024 р.: «Чомусь на Заході вважають, що Росія ніколи ядерної зброї не застосує. У нас є ядерна доктрина — подивіться, що там написано».

У четвертій редакції ядерної доктрини РФ, ухваленій 19 листопада 2024 р., було змінено пункт про те, в якому випадку Росія залишає за собою право застосувати ядерну зброю — в разі критичної загрози суверенітету та/або територіальній цілісності. До чотирьох умов застосування ядерної зброї додали ще одну: наявність інформації про масовий старт літаків, ракет, безпілотників і перетин ними державного кордону Росії. А у зв'язку із заявленими намірами українських військових ізолювати Крим найактуальнішим пунктом оновленої доктрини для Кремля може виявитися такий: «дії, спрямовані на ізоляцію частини території РФ, зокрема на блокування доступу до життєво важливих транспортних комунікацій»¹⁴.

¹⁴ Владимир Путин и атомная бомба. История российского ядерного шантажа. *Важные истории*. 19.06.2026. <https://surli.cc/jbrurz>

Наприкінці 2025 р., після повідомлення про успішне випробування «диво-зброї», Путін демонстративно вручив нагороди розробникам крилатої ракети «Буревісник» і торпеди «Посейдон», що аналітики розцінили «як чергову спробу Кремля віднайти Захід від підтримки України». На церемонії нагородження він заявив, що ці два види ядерної зброї мають, «без перебільшення, історичне значення для Росії» і «для всього XXI століття»¹⁵, та повідомив про початок серійного виробництва «Орешніка» — ще однієї ракети, яка може нести ядерні боеголовки. Удар гіперзвуковим «Орешником» по м. Дніпро 21 листопада 2024 р. став першим в історії бойовим застосуванням балістичної ракети середньої дальності. Можливо, що саме повідомлення про нову російську ядерну зброю й спонукало Трампа до наказу про відновлення ядерних випробувань. Експерти вважали, що момент для оголошення про успішне випробування цієї грізної зброї Судного дня було обрано не випадково і що позиція Путіна прочитувалася однозначно: подобається США чи ні, але, враховуючи серйозну загрозу, яку створює російський ядерний арсенал, Білому дому врешті-решт доведеться підкоритися могутності Москви й почати переговори¹⁶. Такий сигнал Росія посилювала США, балансує на межі ще з часів холодної війни, коли Радянський Союз регулярно нагадував, що для двох найбільших ядерних держав переговори — нагальна необхідність, а не можливість, якою можна нехтувати. «Єдина сфера, в якій Росія перебуває із США майже на рівних, — це, звичайно, зброя масового знищення, — зауважував старший науковий співробітник Німецької ради з міжнародних відносин Андраш Рац. — Отже, щоб отримати важелі впливу, вони повинні вписати в угоду ядерну складову. Точно так вчиняв і СРСР. Радянська економіка була незіставною з американською за своїми масш-

¹⁵ Putin hails developers of nuclear-powered Burevestnik missile, in latest signal to the West. *CNN*. 05.11.2025. <https://surli.cc/qgijc>

¹⁶ Putin brandishes menacing nuclear weapons as talks with U.S. falter. *The New York Times*. 01.11.2025. <https://surli.cc/zerwaq>

табами у світовій торгівлі. Однак реальним козирем у розпорядженні Советів був їхній ядерний арсенал»¹⁷.

Тому ядерна зброя — це одна з тих сфер, де Москва бачить можливість привернути увагу Вашингтона, щоб домогтися від Трампа виконання домовленостей з «українського питання», яких, як наполегливо доводить Москва, було досягнуто з Путіним в Анкориджі. Однак державний секретар США Марко Рубіо 25 червня 2026 р. заявив, що на саміті на Алясці «були лише пропозиції, а не угода» щодо завершення війни в Україні. Простіше кажучи, американці нічого не обіцяли, і Кремль сам придумав собі, що Путіну було щось гарантовано. Після опублікування у *Financial Times* та *The Kyiv Independent* інформації про саміт G7 15—17 червня 2026 р., під час якого Трамп виявив більшу прихильність до підтримки України та сказав про наміри посилювати тиск на Росію, Кремль звинуватив його у зраді «духу Анкориджа». В Москві заговорили про «зближення Вашингтона з найбільш оскаженілою антиросійською політикою європейців»¹⁸.

Особливо неприємним сюрпризом для Москви, яка півтора року займалася «перетягуванням» Трампа на свій бік, стало висловлене ним на саміті G7 невдоволення на адресу Путіна. За інформацією *Axios*, американський президент «скептично поставився до всього, що стосується Путіна, говорив про тиск на Росію, але інші лідери не вірять, що він справді

вдаватиметься до якихось кроків», зважаючи на те, що «дипломатичні зусилля США з урегулювання в Україні зайшли в глухий кут через конфлікт в Ірані та розчарування після провалу кількох попередніх раундів»¹⁹.

Окремі аналітики вважали, що «кампанія Зеленського із застосуванням дронів» замість того, щоб надати імпульс мирним переговорам, може лише «зміцнити в російському суспільстві переконання: Україну необхідно перемогти»²⁰. Путінський радник з питань зовнішньої політики Юрій Ушаков фактично визнав саміт на Алясці невдалим і дав зрозуміти, що «Росія більше не розраховує на виконання досягнутих тоді домовленостей. У Кремлі знову ставлять на воєнну перемогу в конфлікті проти України»²¹. Сам Путін пригрозив, що «Україна заплатить за свої злочини в Курській області втратою території, яка потрібна для зони безпеки», та вкотре повідомив, що «наші війська робитимуть усе для досягнення цілей спеціальної воєнної операції». Що це за «цілі», він, схоже, не може виразно пояснити, адже в перші два роки війни постійно їх змінював — від «демилітаризації і денацифікації України» до «захисту жителів Донбасу» та навіть «об'єднання російського народу», а коли це не «прижилося» і показало світові надуманість його формулювань, почав просто використовувати словосполучення «цілі СВО», не вдаючись до конкретизації²², що засвідчило «кризу жанру» в Кремлі щодо пояснення немотивованої й безглуздої агресії. Це фактично баналізувало зло, під яким, нагадаємо, Ханна Арендт (*Hannah Arendt*) мала на увазі бездумне підпорядкування законам не просто антилюдським, а спрямованим проти основ життя²³.

¹⁹ Ukraine's drones take the war to Russia. *Axios*. 27.06.2026. <https://surl.li/abifnu>

²⁰ Там само.

²¹ Putins Berater zieht Schlusstrich unter Alaska-Gipfel mit Trump: „Wir erwarten den Sieg“. *Berliner Zeitung*. 23.06.2026. <https://surl.li/lryowf>

²² Путин снова повторяет: он будет воевать «до достижения целей СВО». Что это вообще такое? *Meduza*. 01.07.2026. <https://surl.li/cc/fmfogx>

²³ Арендт Х. *Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі*. Дух і Літера, 2021.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Однак у новій редакції підручника з російської історії для 11-го класу, який з 2023 р. вже тричі перепишували, негатив перекладено зі Сполучених Штатів на «колективний Захід». Зокрема, прибрали фразу про рішучість США «воювати до останнього українця». Натомість з'явилася теза про «позитивну роль» адміністрації президента Трампа в мирному врегулюванні, згадано про його неодноразові заяви, що конфлікту між Росією і Україною не сталося б, якби він у 2022 р. був президентом. Додано також інформацію про зустріч Трампа і Путіна в Анкориджі в серпні 2025 р. Загалом у цьому підручнику чергового кон'юнктурного політичного «редагування» зазначили не весь текст щодо міжнародних питань. Див. на цю тему: <https://surl.li/slscalt>

Засідання радбезу РФ 5 листопада 2025 р. засвідчило, що Кремль скористався заявою Трампа, щоб перейти на новий рівень ядерної ескалації²⁴. Не в останню чергу й для того, щоб показати: «якщо напад на Україну, — як пояснював старший науковий співробітник Берлінського центру Карнегі з вивчення Росії та Євразії Олександр Баунов, — недостатньо переконав, що Росія тепер сильна й смілива, потрібно замінити або доповнити його своєрідною новою Карибською кризою. Зробити так, щоб Захід від страху за себе забув про Україну, віддав її Росії, як залишив колись Кубу СРСР, а заодно домовився про все інше. Якщо на початку ХХІ ст. з різних обмежувальних угод виходили США, то після анексії Криму і особливо після 2022 р. саме Москва звикла бути лідером ескалації»²⁵. Перелічуючи агресивні дії Сполучених Штатів, на цьому засіданні взагалі не згадали єдину справжню першопричину нинішньої конфронтації — масштабну війну в центрі Європи. Міністр оборони РФ Андрій Белоусов лише доводив, що Америка агресивно переозброюється, випробовує та ставить на озброєння нові системи (водночас Росія напередодні оголосила про випробування двох унікальних, абсолютно нових систем, яких нібито ні в кого немає і ще тривалий час не буде). Тому в Росії «у відповідь на провокаційні заяви Трампа про відновлення ядерних випробувань давно все готово до власних ядерних вибухів, які навіть завтра можна розпочинати на Новій Землі»²⁶, — доповів він Путіну.

²⁴ Формально це засідання було присвячене обговоренню проблем безпеки на транспорті, але спікер Держдуми В'ячеслав Володін «запропонував» висловитися «не за порядком денним», оскільки «депутатів дуже непокоять американські заяви про відновлення випробувань». Путін «попросив» міністра оборони Андрія Белоусова дати роз'яснення депутатам. Виходить, що якби не «прохання» Володіна, світ міг би й не дізнатися про найважливіші російські плани.

²⁵ Ще недавно казалося, що Трамп зустрітись з Путиным, чтобы заключить мир. Теперь на повестке дня — испытание ядерного оружия. *Meduza*. 11.11.2025. <https://surl.li/juaako>

²⁶ Там само.

Ця розмова виразно засвідчила, що Росія створює чергову кризу, що їй потрібна або перемога, або загальна війна. Домогтися бажаного без масштабної зовнішньополітичної напруги їй не вдається, а якщо і цього не вистачає, вона переходить до агресивних дій. Саме так розпочалося широкомасштабне російське вторгнення в Україну, а у 2025 р. — гібридний харасмент країн НАТО. У розумінні Кремля Росія, маючи один із найбільших у світі ядерних арсеналів, програти війну не може в принципі. Тому за негативного для неї розвитку подій на полі бою вона, схоже, готова вдаватися до найжорсткіших сценаріїв. В ідеалі наляканий російською загрозою противник має прийняти ультиматум. Однак на шляху цієї кремлівської стратегії, як зауважив Олександр Баунов, виявилися дві неочікувані перепони: по-перше, її не менш провокативно використовує сам Трамп у вигляді торговельних війн, територіальних вимог до низки країн, воєнних дій проти Ірану та, зрештою, погроз ядерними випробуваннями. По-друге, за чотири роки війна Росії з Україною локалізувалася і вже не сприймається як криза, яка змусила б Захід передомовитися з Кремлем на нових умовах, що скасовують підсумки холодної війни. Європа і США утримують Україну від поразки, але тримають дистанцію настільки, щоб українська війна Путіна не стала пасткою для них самих²⁷.

Як уїдливо висловився оглядач опозиційної «Новой газеты» Андрій Колесников, «світовий тромбофлебіт» (непроедність каналів зв'язку будь-кого з будь-ким) продовжується: «Трамп-2026, на відміну від Трампа-2025, навіть не кидає все та їде грати в гольф, а просто засинає на матчі NBI, не впоравшись з десятком воєн; європейська бюрократія, спроможна вичавити із себе лише санкції, від яких Кремлю ні тепло, ні холодно, не може знайти переговорника, який хоча б якоюсь мірою влаштував усіх. Кремль же просто наглухо закритий для всього, займаючись самокомунікацією в межах Садового кільця»²⁸. На цьому тлі «СВО»

²⁷ Там само.

²⁸ Колесников А. Россия будет сво...! *Новая газета*. 23.06.2026. <https://surl.li/myfryx>

вже перетнула всі червоні лінії, психологічні позначки та історичні паралелі. На початку 2026 р. російсько-українська війна перевищила за тривалістю німецько-радянську війну, а 10 червня — зрівнялася з Першою світовою, вийшовши на показник у 1568 днів²⁹.

Отже, можна говорити, що Путін встановив новий «світовий рекорд» — його «спецоперація» перевершила за тривалістю Першу світову війну. А ядерна істерія Кремля по суті виключала з аналізу саму можливість переговорів. Тим більше, що на відкритий лист Зеленського російський президент фактично дав відповідь приснопам'ятною фразою: «Працюйте, брати!», засвідчивши, що Москва обирає продовження масштабної війни, що, власне, й робила з 24 лютого 2022 р., шантажуючи одночасно загрозою застосування її ядерної компоненти.

Як тут не згадати твердження радянського дипломата Валентина Фаліна про те, що «конфронтація — це не доля, а вибір»³⁰. Вибір Путіна зумовила його одержимість Україною, яку, наприклад, добре відчув тепер уже колишній директор ЦРУ Білл Бернс: у листопаді 2021 р. американська розвідка протягом тижнів фіксувала сигнали про те, що Кремль планує вторгнення в Україну. Тодішній президент США Джо Байден відправив Бернса попередити Путіна, що економічні й політичні наслідки цього кроку будуть катастрофічними. Однак президент РФ не прийняв Бернса, обмежившись лише телефонною розмовою, під час якої переконував, що «Україна слабка й роздроблена. Це країна, якої не мало б існувати. Ми діємо в інтересах Росії й мусимо контролювати українські політичні рішення». «Путін просто вважав, що не зможе стати видатним російським лідером, не приєднавши Україну до Росії»³¹. Як мінімум він розглядав Україну як політичне утворення зі зниженим суверенітетом.

30 грудня 2021 р. під час 50-хвилинної телефонної розмови Байдена і Путіна пролунали чи не «найотруйніші репліки в історії спілкування двох президентів», а коли напруга сягнула піка, російський президент «став погрожувати ядерною війною», американський же лідер «у відповідь нагадав, що цю війну «неможливо виграти»³². Але у вересні 2022 р. «Володимир Путін серйозно розмірковував про застосування тактичної ядерної зброї в російсько-українській війні. Він дедалі більше впадав у відчай через провали російської армії на полі бою»³³, особливо боявся, що «якщо втратить Крим, то втратить у власних очах як російський президент»³⁴. Ділячись роздратуванням на адміністрацію Барака Обами за неадекватну реакцію на попереднє Путінове вторгнення в Україну, Байден сказав своєму близькому другові: «Вони обісрались у 2014-му. Тому ми знову з цим розбираємось. Ми все просрали. Барак ніколи не сприймав Путіна серйозно»³⁵.

Конфліктне сьогодення мимоволі наводить на думку, що епохи, означені в роботах видатного історика Еріка Гобсбаума як «епоха революцій», «епоха капіталу», «епоха імперій», «епоха крайнощів», перемішалися і переплелися в реаліях ХХІ ст. У них інтенції поживи (ресурсні війни), прагнення відновити мислення категоріями зон впливу, диктат та імперськість великих держав, повернення, здавалося б, дискредитованих ідеологій, від крайніх правих до крайніх лівих, на тлі розмивання здорової і раціональної середини, яка ґрунтується на цінностях і принципах, що історично були західними, загрожують масштабними протистояннями. Це підтверджує зауваження британського історика Арнольда Тойнбі про те, що «цивілізації вмирають від самогубства, а не від убивства», і водночас вимагає по-новому замислитися про роль особи в історії. У класичному марксистському тлумаченні її, як відомо, не можна переоцінювати, хоча, скажімо, та ж більшовицька партія свого часу дуже швидко набула яскраво

²⁹ Наступил 1568-й день российско-украинской войны. Ровно столько же длилась Первая мировая. *Meduza*. 10.06.2026. <https://surl.li/uzejcg>

³⁰ Фалин В.М. *Без скидок на обстоятельства. Политические воспоминания*. Москва: Центрополиграф, 2016.

³¹ Вудворд Б. *Війна*. Рівне, 2025. С. 93—94.

³² Там само. С. 121.

³³ Там само. С. 172.

³⁴ Там само. С. 173.

³⁵ Там само. С. 121.

вираженого вождистського характеру, а Сталін своєю 30-річною диктатурою спростував цю недооцінку «ролі особистості в історії». Історики визнають, що йому вдалося побудувати особливий режим. Культ особи і взагалі перебільшена увага до сили цього державця зближує його з низкою властителів сучасності.

Розгортання боротьби великих держав за формування нового геополітичного світоустрою відбувається на тлі повернення у відносини між ними фактора ядерної зброї, роль якої у воєнних доктринах значно зросла, як і зацікавленість групи неядерних держав у її набутті. Цілком очевидно, що суперництво й протистояння Китаю і США визначатиме зміст світової політики у найближчі роки і навіть десятиліття. Пекін відіграє значну роль в обох масштабних конфліктах — в Україні та Ірані. Він уміло використав їх у своїх інтересах, завдяки західним санкціям поставив Росію у залежне від себе становище і зв'язав Америку бойовими діями на Близькому Сході. Китай посилив свій глобальний вплив і очолив авторитарну вісь, до якої увійшли Росія, Іран та Північна Корея. І для цього йому навіть не знадобилася безпосередня участь у бойових діях. Колективний Захід, насамперед Європа, а також «середні» та «малі» держави, поставили перед необхідністю вироблення консолідованої політики та створення власної архітектури безпеки, зважаючи, зокрема, на те, що діяльність ООН обмежена правом вето, а Рада Безпеки з її перехресними заборонами не спроможна врегульовувати ані нинішні, ані майбутні конфлікти або змусити ту чи іншу сторону піти на поступки й виконувати прийняті резолюції. Відтак, турбулентність у сфері силових політики лише зростатиме. Хоча, за припущеннями аналітиків, це ще не означатиме, що «конфлікт між США, Китаєм, Росією і, можливо, Європою переросте у відкриту Третю світову війну. ... Скоріше на нас очікують тривалі гібридні конфлікти, які не досягатимуть рівня воєнного протистояння і лише іноді переростатимуть у тимчасові збройні зіткнення»³⁶.

³⁶ Der nächste Weltkrieg hat bereits begonnen. *Neue Zürcher Zeitung*. 05.06.2026. <https://surl.li/hmuhhk>

Міністри оборони країн НАТО на своєму засіданні в Брюсселі 18 червня 2026 р. констатували, що на цей момент Москва не має належних сил і можливостей для перевірки альянсу на міцність за межами України, але погодилися з тим, що російська загроза — це надовго, а війна в Україні — не просто регіональний конфлікт, адже вона, крім іншого, стала глобальним середовищем для навчання й запозичення бойового досвіду. Росія, Китай, Іран і Північна Корея дістають з неї уроки, підтримують одне одного, обмінюються технологіями і адаптують запозичений досвід до своїх потреб. Їхня співпраця не просто ситуативна, вона перетворилася на систему.

Професор з міжнародних відносин Кембриджського університету Брендан Сіммс у своїй книзі «The Return of the Great Powers»³⁷ проаналізував трансформацію світового порядку за останні десятиліття, коли панували ідеї глобалізації, вільного ринку, спостерігався безумовний, потужний марш ліберальної демократії, і дійшов висновку, що світ сьогодні повернувся до класичного суперництва великих держав, геополітика знову диктує умови економіці, а не навпаки. При цьому світові лідери ухвалюють рішення, керуючись своїм розумінням питань національної безпеки, територій і стратегічного впливу. За висновками Сіммса, для того, щоб держава вважалася справжнім глобальним гравцем, вона повинна володіти чотирма елементами:

- *resources* — військовим, економічним та демографічним потенціалом;
- *reach* — здатністю проектувати свій вплив на глобальному рівні, а не лише в окремому регіоні;
- *reputation* — тим, як держава сприймає себе та як її статус оцінюють інші глобальні гравці;
- *resilience* — здатністю системи витримувати довгострокові тяжкі удари й шоки.

Відповідно, Сіммс констатує, що статус повноцінної великої держави сьогодні мають лише чотири країни: США — зберігають глобальне лідерство, але стикаються з виклика-

³⁷ Simms B.P. *The Return of the Great Powers*. John Murray Press. Basic Books, 2026.

ми; Китай — головний системний конкурент Заходу; Росія — здійснює агресивну ревізіоністську політику; Велика Британія — попри внутрішні дискусії, зберігає глобальне охоплення та ядерний статус, хоча її позиція є предметом дискусій. А такі потужні гравці, як ЄС, Німеччина, Японія, Індія, наразі є лише регіональними силами, або «майже великими державами». Війна Росії проти України посіла центральне місце у здійсненому вченим аналізі сучасної безпекової архітектури. Він наголошує, що надія західних еліт на те, що глибокі економічні зв'язки та договори зможуть зупинити геополітичний інтерес, виявилася ілюзією. Агресія Кремля, починаючи з Криму у 2014 р., та подальше повномасштабне вторгнення у 2022 р. стали остаточним доказом краху старого світового порядку.

За такої загрозливої перспективи не слід забувати, що США і Росія володіють достатньою ядерною потужністю, щоб багаторазово знищити світ, що Китай нарощує свій потенціал, а історія ядерної епохи сповнена небезпечними аваріями, страшними викривленнями реальності та браком лідерів, які мали б глибоко усвідомлену відповідальність. Однак зазвичай говорити про некомпетентність, відірваність від реальності та навіть антигуманізм державних діячів, насамперед авторитарних режимів, відкрито починають лише після того, як вони втрачають свої посади.

Підважуючи «заснований на правилах» світопорядок, але не відмовляючись від світового домінування США, Трамп зайнявся встановленням американських порядків на своєму «задньому дворі» — в Латинській Америці, продемонстрував дивне бажання приєднати до США суверенні країни і території, почав нівелювати статус Європи, розглядаючи ЄС як джерело ресурсів, а не як союзника, проводить лінію на «внутрішню дестабілізацію» європейських країн, розпалюючи в них ультраправі настрої. Звідси його очевидна байдужість до України. Президент Володимир Зеленський констатував, що Україна перестала бути головним пріоритетом для США: «На жаль, у воєнному плані ми стоїмо в черзі. ... Нам потрібно щось біль-

ше, ніж просто слова»³⁸. За трампівською логікою, російсько-українська війна — це справа європейців, тому він не повинен витрачати американські кошти і ресурси на допомогу Києву, проте як бізнесмен хоче мати економічний зиск від заявленого ним посередництва, стверджуючи, що США надали колосальну допомогу Україні — чи то на \$350 млрд, чи то на \$500 млрд.

Тому цілком закономірним виглядає зафіксований Інститутом Геллапа історичний антирекорд: лише 7 % українців схвалюють дії керівництва США, хоча чотири роки тому Америку в Україні обожнювали (з 2022 р. рівень схвалення Сполучених Штатів зменшився на 59 %). При цьому Україна хоче миру (66 % опитаних українців виступили за необхідність якомога швидше домовитися про припинення війни)³⁹, але не будь-якою ціною.

Експерти сходяться на тому, що ландшафт світового політичного простору в XXI ст. визначатиме суперництво Сполучених Штатів з Китаєм. За їхніми прогнозами, в перспективі у це протиборство можуть включитися або Бразилія, або Аргентина. Пекін все глибше проникатиме у Південно-Східну Азію, на Близький Схід та в Африку. У самій Африці на роль регіональних лідерів у недалекому майбутньому матимуть шанси претендувати Нігерія та Південно-Африканська Республіка. В арабському світі природним організуючим центром може стати Саудівська Аравія⁴⁰, проте відносини між арабськими державами надто складні й запутані. Індія географічно обмежена в розширенні зони свого впливу, як, власне, й Іран. Врахову-

³⁸ As Ukraine War Escalates, Witkoff and Kushner Are Focused on Iran. *The New York Times*. 02.07.2026. <https://surl.li/tseieq>

³⁹ Ukrainians Sour on U.S. Leadership. *Gallup*. 30.06.2026. <https://surl.li/czrlyi>

⁴⁰ За інформацією *The New York Times*, війна в Ірані розсварила Трампа і спадкоємного принца Саудівської Аравії, коли він не дозволив американським збройним силам скористатися повітряним простором королівства для виконання місії, яку Пентагон охрестив операцією «Свобода». Американці з саудівцями попередньо не консультувалися. <https://surl.li/jggthu>

ючи останні успіхи Туреччини на Південному Кавказі та в Сирії, а також різке підвищення її активності в Центральній Азії, ця країна дедалі серйозніше претендуватиме на роль важливої регіональної держави. Європа ж, по суті, втратила статус самостійного гравця у світовій політиці і тепер намагається його повернути, зокрема відроджуючи військову промисловість.

Звичайно, Вашингтон продовжуватиме докладати зусиль для блокування подальшого зближення Москви з Пекіном, пам'ятаючи сформовану Генрі Кіссінджером максимум американської зовнішньої політики: відносини Росії й Китаю повинні бути гіршими, ніж відносини США окремо з кожною з цих країн. Сама Піднебесна, заявляючи на політичному рівні про особливе партнерство з Кремлем та використовуючи у своїх інтересах вразливість РФ, намагається переводити конфлікти з США в дипломатичну площину. При цьому слід мати на увазі, що Сі Цзіньпін починав свою кар'єру з посади особистого секретаря Ген Бяо — найвпливовішої фігури у сфері оборонної політики Китаю (він був віцепрем'єром та відігравав ключову роль у Центральній військовій комісії, яка керувала збройними силами). І відбувалося це якраз у той період, коли для китайського керівництва Радянський Союз був екзистенційною загрозою. Недовіра і страх перед ним були глибокими. Кремль розглядав можливість превентивного удару по китайських пунктах розміщення ядерної зброї, і між сторонами вже відбувалися сутички вздовж засніженого кордону. Вони були ідеологічними суперниками та вважали один одного варварами.

Такою була атмосфера в кабінеті Ген Бяо, коли Сі Цзіньпін прийшов до нього працювати. Це, як написав Майкл Шерідан у своїй книжці «Червоний імператор. Сі Цзіньпін і його новий Китай», «надає подальшому зближенню Сі з Росією за правління Путіна зовсім іншого сенсу, ніж той, який подає офіційна пропаганда. Молодий чоловік засвоїв, що Москві не можна довіряти: вона вкрала китайську землю в царські часи й становить постійну загрозу»⁴¹.

⁴¹ Шерідан М. *Червоний імператор. Сі Цзіньпін і його новий Китай*. Київ: Наш формат, 2026. С. 78—79.

У Кремлі вважають, що починаючи з мюнхенської промови Путіна у 2007 р. Росія очолила боротьбу за багатополосний світ, залучила до неї обережний Китай, Індію, що вагається, та інші держави, які прагнуть бути незалежними міжнародними гравцями. І що імператив багатополарності диктує їй необхідність зосередити зусилля насамперед на просторі СНД і традиційно русофільських державах, таких як Сербія, Чорногорія, Болгарія. У використанні Трампом сили проти Венесуели та в його погрозах Гренландії Москва побачила розширення кордонів можливого і для себе, зокрема в примушуванні сусідів проводити лояльну до себе політику. За прикладом Трампа РФ почала вибірково зважати на міжнародне право та міжнародні організації, дотримуватися концепції, що в переломні моменти історії у світовій політиці на перший план виходить «право сили». А отже, міжнародне право має бути віддзеркаленням співвідношення сил на світовій арені, що було неможливим за однополарного світу. Так само повинні трансформуватися і геоекономічні структури, такі як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) та інші глобальні організації. Власне, Трамп уже розпочав формування нових міжнародних інститутів.

Радикальний злам світового порядку, яким позначене ХХІ ст., виявлятиметься в усіх сферах життя — у фрагментації геополітики, локалізації безпеки та політичних взаємин, намаганні великих держав повторити минуле, поділивши світ на сфери впливу й патронату, в пошуках середніми і малими країнами аргументів і можливостей для протидії спробам «приписати» їх до політичних орбіт глобальних гравців, зокрема за допомогою різних форм союзництва для обстоювання «меншими» спільних інтересів у захисті суб'єктності, в наступі автократії, наростанні консерватизму в суспільних настроях (як влучно зауважив Сергій Корсунський, складається враження, що настав час створювати «червону книгу» справжніх демократій і оберігати їх для майбутньої пересадки в сприятливий ґрунт), а також у ви-

користанні історії як інструменту політики і відтворенні реакційних ідеологій. Усе це невідкладно потребує наукового осмислення, як кажуть, з «коліс», допоки судження й оцінки в цій сфері, нав'язані широким суспільним верствам політичними режимами, не набули характеру хрестоматійних істин. Чого лише варті, скажімо, зусилля Кремля з наведення «історичного порядку» в минулому⁴².

⁴² Привертає увагу те, що російська «історична політика» подекуди межує з божевіллям. Інакше не можна пояснити, скажімо, твердження директора Інституту держави і права РАН Олександра Савєнкова: «Нарешті від істориків обов'язок захищати історичну правду перейшов до юристів. Принаймні ми у себе в інституті підходимо до цього питання виключно з такої позиції. Кожна наша робота повинна бути як обвинувальний висновок». Він також вважає, що в Росії «має бути єдина централізована система управління історичною правдою». Про те, що фактично вона вже існує, може свідчити хоча б публікація під страшною назвою «Чорна книга. Звірства сучасних бандерівців — українських неонацистів 2014—2023», яку видало МО РФ спільно з Російським воєнно-історичним товариством з передмовами Шойгу і Медінського. Не вдаючись до її аналізу, оскільки з наукової точки зору там немає чого аналізувати, зауважимо лише: фраза «нацистське вітання «Слава Україні! Героям слава!», а головне ідеологія «Україна понад усе!» повторюється в цій роботі кілька разів для того, щоб, по-перше, постійно порівнювати Україну з гітлерівською Німеччиною, а по-друге, обов'язково нагадати про фінал останньої: «сучасні українські неонацисти, їхні ватажки і військовослужбовці ЗСУ повинні також пам'ятати про вирок Нюрнберзького трибуналу 1946 року нацистським воєнним злочинцям». З таким самим успіхом у Кремлі могли б звинуватити Тараса Шевченка, який у рукописі вірша «До Основ'яненка» в грудні 1839 р. вжив фразу «наша слава, слава України!». Див. на цю тему: Оченъ «Черная книга». *Новая Газета Европа*. 12.09.2023. <https://surl.li/vzjszn>

Зрозуміло, що досліджувати ці процеси з часової відстані було б набагато простіше і навіть безпечніше, орієнтуючись на доведені з офіційних кабінетів канони для історієписання або без огляду на політичних лідерів, які тоді вже втратили б владу чи відійшли у засвіти.

Водночас слід мати на увазі, що в наш швидкоплинний час події стають історією вже тоді, коли вони ще тривають. А небачене досі їх нагромадження, суперечливі, взаємовиключні, іноді навіть особистими мотивами рішення і практичні дії державних діячів (наочним свідченням чого може бути мінливе ставлення американського президента до України, її лідера та тієї ж війни США з Іраном) потребують щонайменше сумлінної фіксації, ретельного документування самого процесу вироблення політичних рішень та всього того, що відбувається після їх ухвалення. Адже в насичену інформаційну епоху події живуть лише в момент повідомлення про них.

До того ж бачення Френсиса Фукуями, Самуеля Гантінгтона та відомі роботи Генрі Кіссінджера щодо теорії демократії й геополітики вже не можуть повною мірою пояснити сучасні зрушення глобального виміру. Конфліктна багатополарність, яка дедалі більше заявляє про себе, й авторитарне лідерство засвідчують, що «кінець історії» за Фукуямою не відбувся, архітектура міжнародного життя і міжнародних відносин, до побудови яких докладався Кіссінджер, руйнується. Залишаються хіба що передбачення Гантінгтона про ймовірність зіткнення цивілізацій, які підтверджуються зусиллями насамперед тих авторитарних лідерів, які бачать свої держави як окремі цивілізації і цим виправдовують свої претензії на домінування та виняткову роль у новому світі.

Volodymyr M. Lytvyn

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

NUCLEAR THREATS AND THE “RULE OF FORCE”
AS FACTORS OF ESCALATING CONFLICT IN THE 21ST CENTURY

The article analyzes the problems of the 21st-century world, where threats of using nuclear weapons are becoming increasingly resonant within the structure of international relations across warfare, economics, politics, and technology, while the “rule of force” begins to dominate over international law. Attention is drawn to the fact that the contours of a potential World War III can be discerned behind the multiplicity of current conflicts. In this regard, the author focuses specifically on Russia’s aggression against Ukraine and the war in Iran, analyzes the impact of the United States, China, and Russia on the international situation, illustrates the struggle of these nations’ leaders to shape a new geopolitical order in their own interests, and emphasizes the urgent need for a deeper scientific understanding of the stated topic.

Cite this article: Lytvyn V.M. Nuclear threats and the “rule of force” as factors of escalating conflict in the 21st century. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (8): 12—24. <https://doi.org/10.15407/visn2026.08.012>